

УДК [930:94(477.8)“1939/1941”]:321.74(47+57)
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2022.54.11605>

“ПРИЙШЛИ РУСКІ”: ПАМ’ЯТЬ ПРО РАДЯНСЬКУ ВЛАДУ 1939–1941 РОКІВ У БІОГРАФІЧНИХ НАРАТИВАХ НАЙСТАРШОГО ПОКОЛІННЯ ЖИТЕЛІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Галина БОДНАР

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна,
e-mail: halyna.bod@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7972-8111>

Усна історія України 1930–1940-х років є важливим самостійним корпусом джерел з дослідження цього періоду. Вільна оповідь про своє життя чи конкретні історичні події найкраще передає життєвий досвід, світ уявлень і сприйняття, індивідуальне бачення безпосередніх очевидців подій минулого. Заздалегідь продумана методика процесу інтерв’ю, досвідчені інтерв’юери, репрезентативна вибірка оповідачів, достатня кількість записів із досягненням “ефекту насичення” – запорука успіху усної історичної проекту. В статті проаналізовано усної історичні біографічні нарративи найстаршого покоління жителів Західної України про радянську владу в 1939–1941 роках, виокремлено основні змістовні лінії розповідей і домінуючі образи першої радянської окупації, трансформацію настроїв. Це біографічні оповіді пересічних галичан, які нерідко вперше ділилися своїм життєвим досвідом, і які не знайдеш в традиційних архівах; це палітра “малих” оповідей про один час і регіон, спільний, але водночас і різний досвід “великої” історії. Образи першої радянської окупації і радянців у спогадах тоді ще дітей не є цілісними і осмисленими, а пов’язані зі світом, що їх оточував – домом і батьками, близькими родиною і знайомими, вулицею і друзями, сусідами, школою, релігійними традиціями і церквою. Дитячі спогади фіксували не стільки повсякденне, скільки переламне і травматичне, сильне емоційне пережиття, чим і були сповнені роки першого радянського режиму в регіоні; їхні історії насичені численними унікальними історіями-випадками, які могли не потрапити в поле зору чи не зачепити дорослих. Для галицьких селяни і мешканців малих містечок образ радянської влади в 1939–1941 роках – це кардинально змінений світ їхнього дитинства з ніби казковими палацом і місцевим землевласником, його родиною; залежно від соціального статусу родини, виділеною панською землею і радістю праці на власному полі; нелюдськими депортаціями поляків-сусідів морозної зими 1940 року і першочерговим “своїм” горем – втратою рідних людей здебільшого в червні 1941 р. внаслідок останньої четвертої хвилі депортації чи розстрілами у тюрмах при відступі радянської влади, що було емоційною кульмінацією в оповідях про історію життя (*life story*) з періоду першої радянської окупації, у яких про це говорилося.

Ключові слова: радянська влада в 1939–1941 роках у Західній Україні, біографічні нарративи, дитячі спогади, усна історія, пам’ять.

Постановка проблеми. Частина українців зберегла пам’ять про радянську окупацію західноукраїнських земель 1939–1941 років. В радянський період про неї зі зрозумілих причин відкрито не говорили, з відновленням ж незалежності

України, навпаки, оприявнилися всі насамперед трагічні сторінки радянського режиму в західному регіоні, найбільш замовчувані раніше. Як найстарше покоління західних українців згадує першу радянську окупацію? Про що з пережитого і побаченого (не)розповідали? Як насторої людей і їхнього оточення (не)змінювалися впродовж неповних двох років? Які є відмінні трактування і як їх можна пояснити? Чи виокремлена в пам'яті очевидців перша окупація 1939–1941 років на тлі радянського досвіду загалом?

Джерельним підґрунтям дослідження послужила підбірка усних історій проєкту “Соціальна антропологія пустоти: Польща й Україна після Другої світової війни”. В Україні загалом було записано 150 осіб, 40 із яких доступні в архіві “Міських розповідей” Центру міської історії¹ (авторка готувала ці 40 записів для публікації на сайті й проаналізувала їх у цій статті). Інтерв'ю, які записували в Польщі в рамках цього двостороннього проєкту, зберігаються у Варшаві в *Archiwum Historii Muwionej*. Колекція Центру міської історії містить записи з мешканцями невеликих містечок і сіл Тернопільської, Львівської та Івано-Франківської областей міждисциплінарною групою українсько-польських дослідниць у 2017–2019 роках, які поєднували методологію біографічного інтерв'ю і мікроісторії. Центральною концепцією проєкту була “соціальна пустка” “явище характерне для Центральної та Східної Європи під час і безпосередньо після Другої світової війни в результаті масових етнічних чисток, політичних революцій, вимушеного переміщення та міграції”. Проведені в рамках проєкту інтерв'ю розкривають процес і механізми (не)заповнення пустки зниклих етнічних спільнот (євреїв, поляків) та окремих соціальних і професійних груп на тлі епохи 1930–1940-х років загалом та історії повсякденності, мікроісторії зокрема. Серед записаних переважали жінки. Найстарші особи народилися в 1922 р., наймолодші – наприкінці 1930-х років.

Оповіді мали біографічний характер і стосувалися усього життя співрозмовників, особливий акцент щоправда робився на довоєнному часі й Другій світовій війні. На тлі ширших спогадових сюжетів про німецьку окупацію, Голокост, довоєнне дитинство (серед українців, поляків і євреїв), український національно-визвольний рух і повоєнні радянські репресії, депортацію місцевих поляків до Польщі постає також образ радянської влади 1939–1941 років, але щоправда здебільшого мимохідь, у контексті згаданого / запитаного про інше². Тому дане дослідження дозволяє побачити, якими 1939–1941 роки в Західній Україні постають для дослідників і широкого кола зацікавлених у проєктах, які безпосередньо не присвячені темі першої радянської окупації.

¹ Детальніше про проєкт і опубліковані інтерв'ю див.: <https://uma.lvivcenter.org/uk/collections/142/interviews>. Наукова керівниця проєкту – д-р Анна Вилегала, дослідниця Інституту філософії і соціології Польської академії наук.

² Це є перевагою дослідження, адже, як відомо, прямі запитання непродуктивні щодо чутливої тематики, “непридатні” для офіційної історії приватних спогадів.

Зібрані свідчення доповнили вже відомий історичній науці джерельний спогадовий матеріал³ і водночас внесли до нього зріз уявлень галицьких селян і мешканців невеликих містечок. Прості люди більш відверті – розповідь йде від них, зі середини, а не ззовні – прочитаного, офіційно прийнятого. А якщо людина налаштована говорити те, що їй приходить перше на гадку, дослідник зможе аналізувати підняті теми, використану мову⁴. Це біографії пересічних галичан, які нерідко вперше ділилися своїм життєвим досвідом, а відтак, тим, що з їхньої точки зору є важливим для збереження в пам'яті. “Я тобі кажу. Все я пам'ятаю, так всім розкажи”, – наголосила одна зі записаних жінок у момент, коли ділилася дитячими спогадами про антирелігійну політику радянської влади в 1939–1941 рр.⁵; “І ще хочу сказати. Знаєте? (*пауза*) Чи опишете? Ну я би хотіла, щоб ви все спом'янули”, – акцентувала інша, ділячись спогадами про свою вдячність приїжджим у повоєнні роки зі східних регіонів вчителям, які попри матеріальну скруту в її сім'ї, дали їй змогу здобути добру освіту⁶; “Я хочу всьо сказати, – наголосила третя, на долю якої припали поневіряння і переховування дитиною в українському підпіллі, – але я всього не скажу, я не раз хочу комусь розказати. Кажуть, то нема часу. Правильно, що нема часу, але я би то всьо розказала”⁷. А відтак, поставала історія, яка записується і призначена для широкої аудиторії, щоб більше людей дізналися про пережите. “З плином часу людина розуміє, що ось минуло життя, а тепер треба змиритися і підготуватися до відходу, – ділилася своїми спостереженнями зі запису спогадів жінок про війну Світлана Алексієвич. – Небажано і прикро зникнути просто так. Ненароком. На ходу. І коли вона озирається назад, їй хочеться не лише розповісти про своє, але й дійти до таємниці життя. Відповісти собі на запитання: навіщо це з нею діялося? Вона дивиться на все трохи прощальним і сумним поглядом... Майже звідти... Нема чого ні обманювати, ні обманюватися. [...]”⁸. Те, що оповідачі нерідко вперше ділилися своїми спогадами, а відтак мали можливість озирнутися на життя, повідомити світу “як було” є частиною процесу зцілення, що дає змогу не тільки розповісти історію, але й виявити переживання, які її генерували; це спосіб осмислення цих подій як і самого життя⁹.

³ До прикладу, див.: Роман Голик, “Міражі возз'єднання: образ Львова у контексті радянської цивілізації (1939–1941)”, *Історія Львова у трьох томах*, за редакцією Ярослава Ісаєвича, Миколи Литвина, Феодосія Стебля, т. 3. (Львів: Центр Європи, 2007), 193–200.

⁴ David W. Jones, “Distressing Histories and Unhappy Interviewing”, *Oral History* 24 (2) (1998): 49.

⁵ Інтерв'ю з жінкою, 1927 р. н., записала Анна Вилегала в с. Вишнівчик Терехівського р-ну Тернопільської обл.

⁶ Інтерв'ю з жінкою, 1933 р. н., записала Анна Чеботарьова в с. Товсте Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

⁷ Інтерв'ю з жінкою, 1938 р. н., записала Марта Гавришко в с. Глібів Гусятинського р-ну Тернопільської обл.

⁸ Світлана Алексієвич, *У війни не жіноче обличчя*, з російської переклав Володимир Рафеєнко. (Харків: “Фоліо”, 2020), 10.

⁹ Sheena Rolph and Dorothy Atkinson, “Emotion in Narrating the History of Learning Disability”, *Oral History* 38(2) (2010): 61–62.

Людська пам'ять не фотографічна, а продукує кадри-знімки минулого – пригадуючи ми відтворюємо або реконструюємо наш досвід, а не відновлюємо його копії. Час від часу в процесі реконструкції додаємо відчуття, переконання чи навіть знання, отримані вже після пережитого. Тобто ми зміщуємо наші спогади про минуле додаючи емоції і знання, набуті після пережитого¹⁰. Німецька історикиня Алейда Ассман виділяє дві властивості (модуси) автобіографічної пам'яті: “я-пам'ять” і “мене-пам'ять”. “Я-пам'ять” – сукупність історії про себе, які впорядковують хаотичний запас наших спогадів, надають їм певних значень, формують ідентичність. Вона вербальна і декларативна, свідомо відбирає з пам'яті спогади і формує їх у розповідь, наділяючи певними значеннями. На відміну від оприявленої “я-пам'яті”, “мене-пам'ять” недовговічна, дифузна, апелює до почуттів, тому актуалізується у певних місцях або за наявності певних речей (фотографії, реліквії і дуже часто побутові предмети)¹¹.

Мета статті – проаналізувати усноісторичні біографічні наративи найстаршого покоління жителів Західної України про радянську владу в 1939–1941 роках, виокремити основні змістовні лінії розповідей і домінуючі образи першої радянської окупації, (не)зміну настроїв упродовж 1939–1941 років. Вихідними пунктами дослідження були цінність первинності міркувань, їхньої автентичності, але й також розуміння потреби враховувати не лише рефлексорні (реакції на наше безпосереднє фізичне і соціальне оточення, які, як правило, швидко з'являються і стихають), а й відносно стійкі довгострокові рефлексивні й моральні емоції, які найбільше позначаються на переконаннях і пам'яті¹². Третій вихідний момент – ми маємо справу зі спогадами про дитячі роки. Спогади з дитинства ностальгійні (про “старі добрі часи”), але і викликані сильними емоціями (більше, ніж спогади дорослих). Діти не були активними учасниками чи свідками минулих подій, а те, що відбувалося, не могли побачити і зрозуміти об'єктивно і системно, тому враження від пережитого в них викликані насамперед сильним емоційним пережиттям. Водночас дитячі спогади – це насамперед зафіксовані в пам'яті переламні й травматичні моменти, які, як відомо, добре пригадуються і які довше існують у первісному вигляді, ніж згадки про повсякденне життя¹³.

“Думали, що то буде велике добро”: зустріч з Червоною армією

На перших порах прихильне ставлення до радянців було зумовлено, з одного боку, звільненням від польської влади, але з іншого, – практично відразу ж розвіяними сподіваннями на покращення життя навіть із приходом етнічних

¹⁰ Jey Winter, *Remembering War: The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*. (New Haven: Yale University Press, 2006), 4.

¹¹ Алейда Ассман, *Длинная тень прошлого. Мемориальная культура и историческая политика*, с немецкого перевод Бориса Хлебникова. (Москва: Новое литературное обозрение, 2014), 73–74.

¹² James M. Jasper, “Emotions and Social Movements: Twenty Years of Theory and Research”, *Annual Review of Sociology* 37 (2011): 285–303.

українців. Один з оповідачів, юнак 1922 р. н., вже з відстані часу зазначив: “В [19]39-му році, коли нас визволили ті червоні... [...] Ми не чекали на них і не радувалися тою зустріччю. Але і поляків не хотіли”¹⁴. На момент ж вступу Червоної армії у вересні 1939 р. панували невизначеність і недосвідченість:

По сусідству з Бережанським районом. Під [селом] Високим то було. Ми то чули, але ми ще не виділи більшовиків, і ще не знали, що то воно є. І думали, і думали, вирішили коло церкви синьо-жовтий прапор, от. Але, прийшов хтось з [містечка] Рогатина і каже: “Ховайте прапор той. То більшовики прийшли”. [...] Та хто знав, що таке більшовики. Ми чули, що голод є. То чули, що там є голод, і вмирають люди. Ми то знали, бо втікачі приходили і то розказували¹⁵.

Там, де зараз фігура Матері Божої, коло сільської ради [села Коропець тепер Монастириського р-ну Тернопільської області], там був базарний, базарна площа. І там зробили мітинг. Приїхали НКВД, людей зігнали всіх, ну, і люди виступають, значить. Є люди, які є комуністи, були з КПЗУ. [...] Ми дітиська. Дітиськи були. Людей зганяли на мітинг. Всіх, йшли. Ну, і люди виступали, значить, хвалили, що прийшла, визволителі і так далі, ганили поляків, які гнобили нас і так далі. [...] Рішили, що треба зустрічати визволителів наших. Підтримувати радянську Червону армію. І так далі, всьо треба було. Ну, а в кінці, значить, співають “Ще не вмерла Україна”. А перше то НКВДисти є. Вони питають: “Хто дав дозвіл співати?”. Нам ніхто не каже, бо ми інакше не знаємо. Ми знаємо, що є Україна, а ми поляків позбулися, польського гімну “Jeszcze Polska nie zginęła” ми не будемо співати, він нам непотрібний. Ну, а вивчимо ваш гімн, будем співати ваш. А поки що той во. Але на другий день вже почали арештовувати. Того бургомистра заарештували¹⁶.

Радянські війська просувалися у глиб західноукраїнського регіону дуже швидко: 17 вересня форсували Дністер, а вже 22 вересня припинив оборону Львів, 23 і 24 вересня німецькі війська покинули раніше здобуті міста Стрий, Дрогобич і Борислав, 26 вересня – Самбір¹⁷. Зустріч з Червоною армією нерідко була несподіваною очевидці губилися в здогадках причини вступу червоноармійців на їхні терени в ході німецько-польської війни: “Ніби война. Літаки через нашу хату їдуть і їдуть. Казали, Польща б’є з німцем. Так казали. Польща з німцем сі б’є. Тоді, не знаю, якого числа, у вересню, встаєм рано – темно на дворі. Пустили мраку таку, що не видно навіть, де стати. Ми виходимо – москалі. Москалі прийшли (зі здивуванням і сміхом). А тоді Польща біла з німцем, а

¹³ Donald A. Ritchie, *Doing oral history*. (New York: Oxford University Press, 2015).

¹⁴ Інтерв’ю з чоловіком, 1922 р. н., записала Анна Чеботарьова в м. Рогатин Івано-Франківської обл.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Інтерв’ю з чоловіком, 1932 р. н., записала Марта Гавришко в с. Коропець Монастириського р-ну Тернопільської обл.

¹⁷ Олена Стяжкіна, *Рокада: чотири нариси з історії Другої Світової*. (Київ, ДУХ І ЛІТЕРА, 2020), 96.

москалі прийшли (*сміється*). Таке було”¹⁸; “Пам’ятаю, що війна ніби-то пере... пройшла, а прийшли рускі. Чось прийшли рускі. Прийшли рускі такі будьонівці. В таких будьонівках на коні вже їдуть. Та перша той во, по дорозі вже їдуть. Ну то вже такво люди повиходили, а вони нічно так до людей тойво. А магазини були більше жидівські. Жиди тримали. То ті поховалисі. Вже сі бояли, бо то фронт перейшов, ніхто не знав, що буде. Ну, але ніби після того нічо так. Не було нічо такого там страшного і люди собі дальше ходили, і то. То був тридцять дев’ятий рік”¹⁹.

Оповідачі, народжені на початку 1930-х років, а таких найбільше, зі слів родичів і близького оточення, розповідали про те, що радянську владу загалом зустрічали привітно, це добре зафіксувалося в їхній пам’яті, проте пояснити такі дії, як і настрої населення, через юний вік вони не могли. Мешканка містечка Бібрка на Львівщині шестирічною дівчинкою пригадувала зустріч радянської влади: “Р: [...] То наші люди виходили всі. Вийшли їх вітати з квітами. А вітали, так. Наші відкупителі, що нас відкупили, та. І: *То тішились люди, та?* Р: Так-так. Бо то вже легше буде, ну аякже. І: *Легше ніж за Польщі, так?* Р: А я знаю, що вони думали? Я знаю, що то думали? Хто його знає. І: *А Ви ходили вітати так само?* Р: Та де, та я дитина, мені шо то”²⁰.

Дітьми вони пригадували, що радянців вітали, та дарма – практично відразу чи зовсім незадовго поплавилися за це своїм життям. В обидвох наведених нижче прикладах – загальному і дуже конкретному – згадували про привітні зустрічі Червоної армії, які закінчилися зумисним чи випадковим, але розстрілом безневинних людей. Жертвами в наведених рефлексіях власне бути ті, хто покладали найбільше сподівань на нову владу:

І: *[...] Ви пам’ятаєте, як прийшли совєти вперше? В 39-му у вересні? Як то було?* Р: Ну, то що я пам’ятаю? І: *Їх тут зустрічали, чи не дуже?* Р: По розмові, по розмові, бо що я. І: *Ну, я розумію, Ви ж були дитиною.* Р: То я чув так, що їх он там, он, за Застав’ям [мабуть Заставче, одне зі сусідніх сіл] пішли зустрічати з хлібом і сіллю. А вони їх потім розстріляли. І: *А це хто пішов?* Р: Українці. І: *Тут, місцеві?* Р: Ну, а як же? Визволителі їдуть. Та вони там таку пропаганду пхали, що й ну²¹.

І: *А якщо би ви могли пригадати от початок війни, як совєти перший раз прийшли, як то було, що ви пам’ятаєте?* Р: Та шо перший раз як прийшли [...]. Тако, церква, ту моя хата, а за нами ше були люди. [...] сусід був Степан. Це була неділя. Люди думали, шо як прийдуть совєти, то ше буде дуже добро і він казав до моєї мами: “Ганько, Ганько, вже нам буде добре-добре”. Це було в неділю після обіду, в понеділок ціле село вирушило на станцію Ворупецьку, бо як поляки тікали,

¹⁸ Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Анна Вилегала в с. Вишнівчик Тербовлянського р-ну Тернопільської обл.

¹⁹ Інтерв’ю з жінкою, 1932 р. н., записала Вікторія Куделя-Свйонтек в с. Глібів Гусятинського р-ну Тернопільської обл.

²⁰ Інтерв’ю з жінкою, 1933 р. н., записала Анна Вилегала в м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл.

то лишили там трофеї такі різні. І мій тато пішов, і мій брат пішов, а ми – бабка і мама пішли до церкви, бо то хоть був, то був вже понеділок, пішли до церкви. Нараз прибігає мій брат уже вертається з того та й каже: “Мамо, мамо, Степана забили”, того, що казав до мами: “Ганько, Ганько, буде нам добре”. Москалі, люди там, там поїзд, на поїзді були танки [...]. *I: А чого його забили?* Р: А забили таке, десь був на тому, в тій панській, ... той, що стріляє, і хтось там почав стріляти і йому випадково. Москалі ходили помежи людьми нічо не казали, йому куля попала і всьо. І так вже натішився, казав: “Ганько, буде нам добре”. *I: А багато людей тішилися, що прийшли совети?* Р: Ну то всі думали, що то буде велике добро. *I: А чого думали, що то буде добро?* Р: Ну думали що бо..., знаєте такево, бо поляки по-своєму, а вони думали, яке було добро²².

Дівчата-підлітки розповідали про те, що переховувалася через слухи про наругу червоноармійців: “Р: Та ми сі ховали, по підвалах, бо казали же вони гвалтують дівчат, о то ми боялися. Але потім вже ні. *I: То перші чи другі?* Р: Перші. *I: То ви ще тоді ховалися, бо казали, що вони гвалтують дівчат?* Р: Так-так. *I: А були в селі звалтовані дівчата? У вашому, в Ушні?* Р: Шось я не знаю, не було. *I: Але в сусідніх були, так?* Р: І в сусідніх, ну не знаю чи, ну за німців то було багато таких, дівчата собі нагуляли дітей”²³. Жінка походила з польсько-української родини зі села в Олеському (тепер Золочівському) р-ні Львівської області.

“Прийшли рускі” і “прийшли москалі”, найбільш вживані окреслення анексії західноукраїнських земель устами галицьких селян і мешканців невеликих містечок. Значно рідше використовували “совети” і “совіти”, поодинокі – “червоні”, “більшовики” і “большевики”, “визволителі”. Оповідачі почасті спершу вживали окреслення першої радянської влади в західному регіоні, які їм зазначали інтерв’юерки, втім, відразу далі в розмові переходили на властиве їм: “*I: [...] То Ваш тато в пана робив, а як прийшли перші совети?* Р: Ну то в советах робив, а потому німці були – в німців робив. А тоді в других москалів робив поки не забрали бандери. Та й всьо”²⁴ або “*I: [...] тоді, коли вперше прийшли москалі, в 39-му?* Р: Ну та було до 40-го року. Вже руский прийшов, то вже не було польської”²⁵.

До вересня 1939 р. пересічні західні укранці небагато знали про справжнє обличчя радянського ладу. Кілька найстарших оповідачів зазначили про Голодомор 1932–1933 років і “НКВД що творило на Сході”. Діти, наслуховавши розмов дорослих, з острахом спостерігали: “[...] кажуть, що Червона армія

²¹ Інтерв’ю з чоловіком, 1933 р. н., записала Анна Вилегала в м. Підгайці Тернопільської обл.

²² Інтерв’ю з жінкою, 1930 р. н., записала Анна Чеботарьова в с. Ворвулинці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

²³ Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Марта Гавришко в м. Золочів Львівської обл.

²⁴ Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Марта Гавришко в с. Куряни Бережанського р-ну Тернопільської обл.

²⁵ Інтерв’ю з жінкою, 1933 р. н., записала Анна Вилегала в м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл.

вступає. Ми вийшли тут от, де ця вуличка виходить. Справа хата була. Ми поставали на місток, дивимось, їде кавалерія. Будьонівки ті, знаєте, гостроверхі, шенелі довгі такі, по п'яти, з шаблями, командир напереді, і ззаду їде кавалерія. І ми стоїмо. Страшно стало. Чому? Тому що ми наслухалися розмов, що на Сході творилося, НКВД що творило на Сході”²⁶.

Безпосередніми очевидцями різуче відмінної картини радянського колгоспного буття були уродженці прикордоння. “Ми жили, розумієте, наше село було, ще до війни, ще [19]39-й рік, було три кілометри було. Польсько-руська границя була, – пригадувала жінка зі села Татаринці на Тернопільщині. Бо в нас навіть тут, тут де ми жили вдома, був постерунок. Тато, я не знаю як то було, був десятником, старостою. Я не знаю. То ще постерунок був польський. І не раз ми діти пасли худобу, а що то там сінокос, пішло, пішло. І не раз переходила на той бік худоба. В них такі бур'яни, такі ростуть бур'яни, як в нас зараз, а в нас гарні поля. То всьо звідтам повертали, що вони були, в нас не було. В нас після війни був колгосп”²⁷.

Найстарші співрозмовники/ці, народжені в середині 1920-х років, і наймолодші однаково роз'яснювали, що різне сприйняття селянами радянців залежало від їхнього матеріального становища: “Р: Богачі не тішились, тому що богачі дивилися, що біда, бо буде колгосп. А бідний не, бідному давали землю. Ну, та й тішився”²⁸; “Р: Советська армія ще була далеко, то люди так, не дуже, тим переймалися, але вже все одно якесь ставлення було. Рідко хто був... Були і такі, що і прихильники були. І: А хто прихильний був переважно? Р: Прихильники були така біднота, такі розумієте? [...] Люмпени, люмпени або пролетарі”²⁹. “Казали, що як прийдуть совети, то відразу заберуть поле. А мій тато взяв і пішов [працювати] на колію”, – ділилася спогадами про заарештованого батька в червні 1941 р. жителька містечка Товсте на Тернопільщині³⁰.

На відміну від жителів міст та містечок, у спогадах селян рідко можна натрапити на реакцію нечисельних у селах євреїв на прихід радянської влади: “Р: Тут такий був єден, казали люди, Мальорко, прийшли до него. Він казав: “[...] Твоя корова, моє молоко”. Бо він так собі думав, що так буде, то так не було (сміється). І: А то він такий був зацєнтий комуніст? Р: Так. І: А ще

²⁶ Інтерв'ю з чоловіком, 1932 р. н., записала Марта Гавришко в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

²⁷ Інтерв'ю з жінкою, 1934 р. н., записала Наталія Отріщенко в с. Татаринці Лановецького р-ну Тернопільської обл.

²⁸ Інтерв'ю з чоловіком, 1925 р. н., записала Марта Гавришко в с. Осівці Бучацького р-ну Тернопільської обл.

²⁹ Інтерв'ю з чоловіком, 1927 р. н., записала Анна Чеботарьова в с. Товсте Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

³⁰ Інтерв'ю з жінкою, 1932 р. н., записала Анна Чеботарьова в с. Товсте Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

такі заценти комуністи були жиди? Р: Не, в нас не було таких³¹; “Р: Вони за їх жили, їх вони не чіпали, жидів. Дехто могли, то втік до них, та й жие. А от таке старе, де буде втікати? І: То євреї тішилися? Р: Так. [...] Повтікало багато. І: Повтікали звідси євреї, так? Р: Так. І: Перед німцями? Р: Так (пауза)”³².

Соціальний чинник був пріоритетним у визначенні новою владою долі конкретної особи, як у випадку з місцевим євреєм-управителем маєтку польського землевласника в селі Доброполе на Тернопільщині: “А жид був в нас той на фільварку і москалі приїхали, і жид той якраз чось приїхав. А москалі кажут: “Забийте його!” А вони [селяни] кажут: “А він нам шо зробив? Забийте ви, як він вам шось винуватий”. І той бідний, він старий був вже такий, він десь мав сімдесят років. [...] І вони нічого не давали йому вже, ні брички, ні нічого. Він так з палицев таков загненов лиш, бо то діти бігали там. І він, значить, туда так пішов на [село] Зарваницю”³³.

“Перше побачили їх, бо потому ми вже відкрили їх”

Поділена і тепер доступна бідному селянину земля не тішила спостережливих середняків, які бачили як червоноармійці робили покупки в містах, що лише підтверджувало плачевний стан справ у радянській Україні:

Все, [польської] влади не стало. Люди поділили землю, всі орали, скільки можна, все роздали біднякам, беріть – то всьо ваше, політика була. Влада добра, знаєш. Але саме цікаве те, шо в магазинах все зникло. Були ж кооперативи, були жидівські... , була кооператива українська, і був sklep польський. Крамниця. Жид, там була мануфактура, все, розумієш, торгували. Як прийшли наші визволителі, вони як дурні кинулись. Мануфактура є. Ну і гроші – вони мали грошей багато. А наші, ше польські гроші, ше тих не мали. І ше... почали брати все підряд (смiх). Де, яка матерія, все... Уже то дивимося, дивно було. За якийсь там час, до місяця, все там зникло. Все. А треба ж троха, і солі треба, і треба цукру, то перша потреба. І треба взуття, треба вдягнутися – все до Львова. А у Львові черги. Воконак казали. Не казали “черга”, а казали “воконак” на польський лад. Ну вже відчули радість радянської влади. Але поки шо земля наша, ми господарюєм, їсти маєм шо, а польські з цього, мука, збіжжя, шо було в дворі – все роздали³⁴.

Прийшла радянська влада. Люди добрі, я перший, коли прийшов в Рогатин, як я побачив танки ті великі, що через Рогатин їдуть, то так от будинки тряслись. І вони такі страшні, такі ті. Тих дивишся, в кирзаках, фуфайках, таке то нещасне прийшло, і всьо. І що вони зробили? Перше то вони так, пішли по магазинах і за

³¹ Інтерв’ю з чоловіком, 1925 р. н., записала Марта Гавришко в с. Осівці Бучацького р-ну Тернопільської обл.

³² Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Анна Вилегала в с. Вишнівчик Тербовлянського р-ну Тернопільської обл.

³³ Інтерв’ю з чоловіком, 1929 р. н., записала Марта Гавришко в с. Доброполе Бучацького р-ну Тернопільської обл.

³⁴ Інтерв’ю з чоловіком, 1933 р. н., записала Наталія Отріщенко в с. Словіта Золочівського р-ну Львівської обл.

гроші, і навіть за лотереї, бо ніхто не знав (*сміється*) які гроші. І почали скуповувати. Скуповували, що тільки не було. А в нас була Америка. У нас в магазинах за Польщі всьо можна було дістати³⁵.

З цього часу галичани звали до черг: “А так були завжди черги, і щоб щось купити треба було вночі ставати. Тканини якоїсь чи ще щось треба вночі було ставати. Але тоді було цей, приватна власність, розумієте? Хліб був, і то всьо було, а тканини чи ... треба було в чергу ставати”³⁶.

Дитячі спогади фрагментарні на описи зовнішнього вигляду червоноармійців, характеристику військового спорядження, психологічний стан новоприбулих. Утім, обов’язково зазначали про дуже “бідну армію”. “Якісь їхали танки невеличкі. А на конях... Я не пам’ятаю такого. Такого не було, – згадувала одна з жінок вступ червоноармійців до села на Тернопільщини. – [...] Як армія. Сильно бідна армія. Бідна армія, в “пирогам” таких (*сміється*). Не кашкет, а “пиріг” називали, такий на голову троха тойво. Та червоні, та прийшли червоні, і каже, як то? “Прийшли москалі – нема хліба”. Шо нічо не було”³⁷. “Розвиднюється, руські. Ми пішли туди догори, де автобусна, поставали, а вони марширують, йдуть, і так йдуть, як на Підгайці, – описувала 12-річна очевидиця з Тернопільщини, [...] так сміються до дівчат, жартують. Все казали: “О, то нема, як за Польщі йшов поїзд”. Але хто мав тако? За Польщі всі були бідні-босі. Йшов поїзд, то тяжко йшов – бокс-юхт, бокс-юхт. А “бокс”, то знаєш що? Ремінь. І були боксові чоботи, і юхтові чоботи: бокс-юхт, бокс-юхт. То були чоботи. А тепер совіцький поїзд йде, то: шпички-махорка, шпички-махорка (*сміється*). Так з них сміялись”³⁸.

Усні спогади підтверджували відомі з опублікованих спогадів численні кумедні історії, які починалися зі запитання місцевого населення: “А у вас є?”. Попереджені про потребу широкої пропаганди переваг радянського ладу червоноармійці відповідали ствердно на всі каверзні запитання місцевих:

Значить... ці червоноармійці контактували з молоддю. Ну то... то було все так, знаєш, запрограмовано, смішно. Вони йшли їм, то була ж політика, вони казали: “В нас всьо лучше”, “В нас всьо лучше, в нас всьо больше” і так далі. Йшли до будинку культури, там хлопці сільські збиралися вечорами, подвір’я, причому поляки мали, українці не мали будинку культури, винаймали хату [...], а поляки мали кулко, клуб той, ми зараз кажемо. Було подвір’я, двір – там поставили турнік, піднімались – ну, хлопці, знаєш. Приходили солдати, погугарить. Хлопці в селі

³⁵ Інтерв’ю з чоловіком, 1922 р. н., записала Анна Чеботарьова в м. Рогатин Івано-Франківської обл.

³⁶ Інтерв’ю з жінкою, 1933 р. н., записала Анна Чеботарьова в с. Товсте Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

³⁷ Інтерв’ю з жінкою, 1931 р. н., записала Анна Вилегала в с. Глібів Гусятинського р-ну Тернопільської обл.

³⁸ Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Анна Вилегала в с. Вишнівчик Тербовлянського р-ну Тернопільської обл.

питають: “В вас коні є?”. “Ну да, в нас больше, не такие, как у вас. У нас два метра высоты, три долготы, в нас больше кони”. “В вас ліс є?”. “Да, в нас большой, сто метров...”. ... хлопці. То були якісь національні, знаєш, азіати ті хлопці. “А нензи в вас єсть?”. Знаєш, що таке “ненза”? “Да, у нас много, больше, больше, чем у вас” (*смій*). “А парки в вас є?”. “Да, много, все...”. Короста. То був регіт, і казали... “Хлопці, не жартуйте, бо то не можна”. Але ті не розуміли, ... ті, азіати енкаведисти, вони підтакували і то все сміялося. Москалики...³⁹.

Зібрані свідчення перегукуються і доповнюють опубліковані спогади про атмосферу показових зустрічей влади з народом: нескінченний потік скарг селян та усміхнене і флегматичне обличчя представника нової влади, щасливі “почуті” селяни та “актори, які майстерно говорять одне, приховуючи водночас дійсність і те, що має зустріти отих наївних довірливих людей”⁴⁰. “Я не знаю, а котрі то певне перші і були, то я не можу сказати, ше поляки були. Але зробили, там була школа, на Гутищині. Була школа, і зробили зібрання в школі. Зібрання в школі. Та й дуже всьо обіцели людьом, як буде добре, як всьо буде, пригадувала обіцянки й підтакування нової влади простим селянам жінка з Тернопільщини. – Цукерків навезли, задурно давали. Та й каже, хоч я, то мама казали, “та нам треба, нам треба, та нам треба пірнаків”, там ше шось. Вони казали, що треба. “Добре, добре, ми вам дамо, ми вам дамо”. Ви дасте нам, ніби зерно, Ви дасте нам, а ми Вам дамо так, о”⁴¹. Один зі свідків зазначив своє спостереження про етнічних українців у лавах Червоної армії, україномовних військових і чиновників, яких “більше сюди посилали”, а “ті, що російські, вони мало вмішувались”⁴².

Оманливі сподівання і обіцянки новоприбулих швидко розвіювалися з утвердженням нових порядків. Початково загалом прихильне ставлення незадовго змінювали недовіра, настороженість і відкрита ворожість:

Перше побачили їх, бо потому ми вже відкрили їх. Вони: “Не бійтеся. Ми знаємо, що вам говорили, що ми вбиваємо, що ми то. Не, – каже, – ми воюємо з німцями”. Там то всьо. А потому зразу порядки почали наводити. [...] Ну я вже не пам’ятаю тих всіх, знаєте, як то-то поступово всьо було. То ми ше діти. Але пам’яталося⁴³.

Ну, а коли вже ввійшли, і почали наводити свої порядки, і почали збирати всякі подаяння, позики і таке інше. То люди стали з недовірою, а коли ще й добавилася

³⁹ Інтерв’ю з чоловіком, 1933 р. н., записала Наталія Отрищенко в с. Словіта Золочівського р-ну Львівської обл.

⁴⁰ Цит. за: Владислав Гриневиц, *Неприборкане різногolosся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр.* (Київ Дніпропетровськ: Видавництво “Ліра”, 2012), 217–218.

⁴¹ Інтерв’ю з жінкою, 1931 р. н., записала Марта Гавришко в с. Бариш Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁴² Інтерв’ю з чоловіком, 1922 р. н., записала Анна Чеботарьова в м. Рогатин Івано-Франківської обл.

⁴³ Інтерв’ю з жінкою, 1930 р. н., записала Анна Вилегала в с. Лани Перемишлянського р-ну Львівської обл.

небезпека вивозу за якісь там протидержавні погляди. Кожний став боятися сказати якусь слово, бо думав, що за нього мусить відповідати. Тому ставлення було насторожене, потім вороже⁴⁴.

Впадали ввічі дволикість і невідповідність пропаганди реальному стану речей. “І був клич такий: свобода, рано – вода, вдень – вода, а ввечір – мітинг. Мітинг за мітингом, і всьо то було. [...] Агітували, як добре жити, на тому і кінець, – зазначав уродженець села біля містечка Рогатина на Івано-Франківщині. – А всі виділи, як добре. Хто приїхав, і хто є. Приїжджав той на мітинг, в фуфайці, в кирзаках. [...] Так вже можна було знати, який то інтелігент, і який він то. А брехати, вони вмiли добре”⁴⁵.

Пропаговані гасла врзалися в пам’ять підлітків і дітей. “Вчили [...] (*співає пісню*) “Ксьонз, піп і равин, вони всі брехуни. Щоб їм всім добре жилось – про рай кричать вони” (*сміється*)”, пригадувала 12-річна дівчинка з Тернопільщини, коли розповідала про еміграцію на Захід місцевого священика, який “ще за Польщі, вже зачув, що то зближається”⁴⁶.

Про вибори до Народних зборів Західної України, які проходили 22–26 жовтня 1939 р., не згадано в жодному зі записаних інтерв’ю. В одній з розмов йшлося про “вибори якісь”, однак у контексті неочікуваної безоплатної праці на виборчій дільниці та відкриття селянином для себе нових реалій життя: “Р.: Прийшли до читальні, а там якраз вибори якісь. І.: Ага, ви з татом прийшли до читальні. Р.: А там хтось сказав, що кабінки треба зробити, вибори будуть. Тато каже: “Ходи, Йосип, може щось заробим”. Ми пішли, нам там дали з таких листівок, дощечок зробили такі тимчасові кабiни. Каже тато до того: “Чекай нам ще треба заплатити”. А він сказав: “Большое спасибо”. (*сміх*) І.: А тато ходив на ті вибори? Р.: Я навіть не пам’ятаю. Він не був якийсь активіст. Так собі працював”⁴⁷.

Радянський режим на початку війни і після неї накладався. До прикладу, відчутні поступки в 1939–41 років не могли здомінувати спогадів про репресії повоєнного часу. “В [19]39-ім році, як прийшли москалі, росіяни, вони дали всьо. Моя мама взяла 8 тисяч грошей на діти, бо в неї багато дітей було. Але самі ті москалі казали, то є на раз. Вони всюди так, один раз, більше не дали, – наголосив чоловік з багатодітної сім’ї на Тернопільщині. – Тато поїхав саньми до міста в зимі, привіз півсаней хліба. А потому карточна система була. Черга стояла. Та то оно всьо, як то казали, показуха була, показуха. Вже, як зробили колгоспи,

⁴⁴ Інтерв’ю з чоловіком, 1927 р. н., записала Анна Чеботарьова в с. Товсте Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

⁴⁵ Інтерв’ю з чоловіком, 1922 р. н., записала Анна Чеботарьова в м. Рогатин Івано-Франківської обл.

⁴⁶ Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Анна Вилегала в с. Вишнівчик Тереховлянського р-ну Тернопільської обл.

⁴⁷ Інтерв’ю з чоловіком, 1923 р. н., записала Марта Гавришко в м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл.

зібрали зерно, зібрали, але, знаєте, як то на полі, після збірки десь колоски валялись. Люди йшли, збирали колоски. Один чоловік назбирав колосків, пам'ятаю, його так і посадили в Галичі, було 7 кілограмів колосків. 7 років дістав. [...] То вже [19]47 48-ий рік⁴⁸.

“Прийшли совіти, совіти поділили”

Пересічного західного українця вабили позірні рівність, доступність того, що раніше було недосяжною розкішшю. Молодь наводила приклади можливості відтепер здобути освіту, доступу до мережі закладів культури. “В нас тільки з села один вчився, один вчився студент – Борох Іван – батько продавав, був багатший, мав поле, продавав по шматку поля, а так більше ніхто не вчився. Двокласна школа, і на тому кінець”, – перспективи української здібної молоді до війни описав випускник Львівського педагогічного інституту початку 1950-х років⁴⁹. “Російська мова, вона дуже подібна до української. Люди скоро, скоро привикали до тої мови, – ділився тогочасними настроями серед односельчан чоловік з Івано-Франківщини. – І ще одно, найголовніше, кінотеатр за Польщі був тільки польський. Там могли пани ходити, бо там треба було п'ятдесят грошей. [...] Заплатити, щоб купити білет. Там... Ну, наші майже не ходили. Нараз, нараз відкрили кінотеатр безплатний. І самі такі фільми показували, колгоспні, любовні, то всьо. Люди йшли до того, що там чотири рази, чотири сеанси на день давали. Жінка купила то це, на базарі в середу, але не хоче кинути. То спочатку з мішком поставила під кінотеатр (*сміється*) і пішла. А ми, а ми молоді то в неділю ту, то битком набитий той кінотеатр, з середини, і надворі. [...] Люди не знали, що таке кіно. Перший раз... І я сам, я перший раз подивився – це так цікаво було. А фільмів давали досить”⁵⁰.

В розповідях людей особливо наголошені моменти розподілу новою владою землі:

В тридцять дев'ятому році... Червона армія... Ну досить взяти, що люди сприйняли позитивно. Вони ще не знали тої суті совєцької. Шо їх чекає. Але прийшли визволителі, поляки втекли... Політика совєцька – поле ваше. А шо селянину бідному, було ж все бідне, багато людей наших виїхало закордон в Америку, в Аргентину, особливо на заробітки – не було роботи за Польщі. [...] Все, беріть землю – почався дерибан, кожному давай... Хоч землі бери, землю поділили, роздали⁵¹.

⁴⁸ Інтерв'ю з чоловіком, 1933 р. н., записала Анна Вилегала в с. Галич Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.

⁴⁹ Інтерв'ю з чоловіком, 1933 р. н., записала Наталія Отрищенко в с. Словіта Золочівського р-ну Львівської обл.

⁵⁰ Інтерв'ю з чоловіком, 1922 р. н., записала Анна Чеботарьова в м. Рогатин Івано-Франківської обл. Перегляд художніх кінострічок ставав невід'ємною частиною тогочасних урочистих подій, для цього спеціально привозили пересувні кіноустановки. Окрім знаних творів радянської кінопропаганди, показували чимало й на українську тематику – “Багата наречена”, “Кармелюк”, “Митько Лелюк” (Гриневиц, *Неприборкане різногосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр.*, 219–220).

⁵¹ Інтерв'ю з чоловіком, 1933 р. н., записала Наталія Отрищенко в с. Словіта Золочівського р-ну Львівської обл.

Прийшли совіти, совіти поділили. [...] Мав я шестеро дітей, но мав я три чи дві морги, тобі додали на кожну душу [по] моргу поля. Парцелювали ніби. [...] Всьо поле роздали, що було панське⁵².

Для вихідців із незаможних родин важливим моментом дитячих спогадів було призначення землі їхній сім'ї, праця на тепер власному полі. “І землю брали люди. Всі. То так було смішно. “Дати, дати треба, бо цей бідний!” Як то люди, знаєте. Хто кілька хтів землі. Так, давали-давали. *І: А в Вас батьки? Їм дали землю чи ні? Вашим батькам дали землю?* *Р:* Ну та мій тато не дуже і хотів, бо він мав трохи своєї. Але я пам’ятаю, ми так на горі, то були кавалок, так я знаю, чи пів морга, чи морг, – ділилася спогадами жінка зі села Коропець на Тернопільщині. – Я ще була мала. То було [19]40-го року. Я десіть років мала. Але я знаю, бо я вже ходила туди з мамов і з татом, як то діти ходили на поле. То нам там були дали. Роздавали-роздавали. То всьо, та гора і та гора, то всьо було того [землевласника] Баденя”⁵³.

Кругла сирота зі села Вишнівчик у Тернопільській області, тоді 12-річна дівчинка, ділилася вкарбованим у пам’ять епізодом: “*І: Але цю землю [землевласника] Жиборського, то роздали людям?* *Р:* А як же ж? Де поділи? *І: Тоді у вересні? Він втік, і дали землю?* *Р:* Ну а як, ще дали насіння. Нам дали насіння – горох. Завіз в поле насіння, то цьотка була, же мами не було. То посіяли горох за лісом. А горох видко, то посіяли горох, а я ходила з патичком і пхала в землю. [...] Той горох, а туди ще бараболю. Казали Макова гора. Там бараболю, ще горох. Було, 25 сотих дали, бо то роботу робили. Не робили в установі, щоб дали 15 [сотих]. [...] Москалі роздавали. Фільварок роздавали, порозбирали люди все”⁵⁴. “Нам дали насіння – горох”, “я ходила з патичком і пхала в землю” – особливо підкресленими видаються ці фрази, як і наголошення того, що її родина “роботу робила”, а не “робили в установі”, тому й отримали при розподілі 25 сотих. “А видоїли корови, молоко є. В баньках молоко, ніде не здають. Діти йдуть, хто не має – йде, а він роздає. Такий Бартох писався, той чоловік, продовжувала вона ділитися перевагами нового життя очима підлітка. Роздає тее молоко. Каже: “Ти чея?” Кажу: “Федоровичиха”. Там мали літру молока чи купили чи хто дав. А він дав дві літри (наголошено), вже є що (сміється). От так було”⁵⁵.

Всі без винятку селяни розповідали про розграбований маєток місцевого землевласника і менше про його долю й родини. “Той маєток, що був, роздали людям. Такі були, що коні забрали, корови там були забрали, свині були. Бо він

⁵² Інтерв’ю з чоловіком, 1925 р. н., записала Марта Гавришко в с. Осівці Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁵³ Інтерв’ю з жінкою, 1930 р. н., записала Анна Вилегала в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁵⁴ Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Анна Вилегала в с. Вишнівчик Тербовлянського р-ну Тернопільської обл.

⁵⁵ Там само.

[місцевий землевласник] лишив і втікнув [...]. А палаци були ще лишили, то ще школу були зробили [...]⁵⁶; “Люди розібрали худобу: і коні, і корови – все люди розібрали. А що не забрали, то совіти пороздавали бідним. То в тих стайнях були будинки, що там ті солдати жили. І в тому палаці були солдати”⁵⁷, – майже кожен/на ділилися про осінь 1939 р.

За лічені дні маєток місцевого землевласника розграбували і понищили. “Всьо, що виділи те і брали. Не дивилися ніхто на кого хто міг, що забрати, то й забрав. Там що було і що де було, так всьо брали”⁵⁸; “А люди як ті... за день, за два рознесли всьо, весь маєток, що там було панське. [...] Собі позабирали. Село велике, ще й з других сіл приходили, хто що міг тягнув”⁵⁹; “В маєтку, Ви знаєте, що люди всьо брали, що попадало під руки. Що попадало під руки, що хто міг взяти, то брав”⁶⁰; “[...] Але люди..., як то не красти, як треба, а там є”⁶¹, розважали про те, що тоді відбувалося, оповідачі зі сіл Бариш і Коропець Тернопільської області, села Малі Ланки поблизу містечка Бібрка на Львівщині.

Деякі оповідачі уточнювали, що впершу чергу майно місцевого діда розібрали його ж працівники з маєтку (“форнали”) чи/та односельчани ще до приходу радянської влади, яка потім роздавала його біднішим зі селян:

Та, вже совіти прийшли. Такі робітники, що робили. То так сі полишили. Всьо з хатів собі забирали. А худобу... Зара, я Вам скажу. Роздавали. Але вже рускі як прийшли. І сказали так: “Бідним, котрі не мають худоби давали худоби, бугаї.” А там було не знаю кілька коней. Пари коней. Вози, всьо-всьо. То але люди розібрали. Ше до того чесу розібрали. А во вчули, що Баденьо виїхав, і тогди розбирали хто що міг. А він що. Він золото мав, в машину сів та й поїхав, не? А то всьо лишив. А тутка була... Тутка, де мебельний є, то були стайні. Та я всьо пам’ятаю. То там худоби було. Яка то була господарка. Та то сила страшна⁶².

[Землевласник] Козібродський. То він так само [...] як но ту москалі прийшли, ті перші, і він десь зараз, вони всі звідси змили. Я не знаю як вони ту повтікали то. Но як ми прийшли, то ту вже фільварок грабували. Вже хто йшов хтів, брав. Там корови були. І в ті покої йшли. Вже такево було. Вже рабували той фільварок. Були

⁵⁶ Інтерв’ю з чоловіком, 1925 р. н., записала Марта Гавришко в с. Осівці Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁵⁷ Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Анна Вилегала в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁵⁸ Інтерв’ю з жінкою, 1923 р. н., записала Марта Гавришко в с. Бариш Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁵⁹ Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Анна Вилегала в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁶⁰ Інтерв’ю з чоловіком, 1932 р. н., записала Марта Гавришко в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁶¹ Інтерв’ю з чоловіком, 1923 р. н., записала Марта Гавришко в м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл.

⁶² Інтерв’ю з жінкою, 1930 р. н., записала Анна Вилегала в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

таківо бідні. Такі були тії... Називали їх форналі. Шо вони робили в пана. Вони постійно робили в пана. Вони не мали ніяких поля, нічо, там робили. То вони зара того всьо. Йшли на фільварок і собі брали. І корову си взяв, і... Таке⁶³.

Кілька оповідачів зазначили, що самі землевласники закликали своїх працівників розібрати речі з господарства, знаючи про близький прихід червоноармійців. “Р: Люди все розібрали, одержу в шафах, ну але то прибічні, такі що там трохи знали що він вже той. Він каже: “Беріть що хочете [...], бо я їду”. І: *Той шо Бадені?* Р: Як він вже їхав, а москалі вже були в Бучачі, то знаєте вони на другий день приїхали сюди. Він знав, що москалі зразу заарештують тай всьо”⁶⁴.

Діти пригадували й свої зацікавлення в маєтку, перелічували (не)здобуте з майна і господарки колишнього власника:

Розбирали фільварок. Я калясь. Я мала 12 років і чо я не пішла подивитися, як розбирають фільварок. Шо хто хтів, то брав. Може так хто не йшов брати, але давали, викидали. Розбирали фільварок. А тут сусіда була [...], від мене рік старша. Вона каже: “Я була, я так хтіла аби баранє би мені дали”. [...] “Баранєтко, і мені не дали, а я так хтіла”. Баранєтко хтіла мати, а їй не дали. А я кажу: “А я так хотіла йти, і не знала коли, би я хоч подивилась, як розбирають фільварок”. [...] Там і корови були. Порозбирали. Корови були, давали бідним людям, хто не мав. А як же⁶⁵.

А вже на другий день [після виїзду землевласника з родиною] почали йти, ну, знаєте, люди є люди. В мене, в мене, бо я був такий. Брат, тато не, тато служив в пана, він не йшов, він не мав права. А брат [...] туда. Він не хватає маєтків, він хватає книжки. Енциклопедію, видавництва Гутенберга, він всю забрав. 30 з лишнім томів переніс. В мене ще вони є. [...] Він брав такі во книжки, грубі. Медичної літератури, вона є. Так, він цим займався. І, правда, шафу привіз. [...] видно фіра привезла, кинули, поставили під хату⁶⁶.

Та певне шо порозтягували. І меблі порозтягували, і всьо порозтягували. Чо не порозтягували? Всьо порозтягували. Я сама си шафу взяла. [...] І: *А було би цікаво подивитись. Велика була шафа?* Р: Та не така дуже велика, але така менше-більше файна була шафа⁶⁷.

⁶³ Інтерв’ю з жінкою, 1932 р. н., записала Вікторія Куделя-Свійонтек в с. Глібів Гусятинського р-ну Тернопільської обл.

⁶⁴ Інтерв’ю з чоловіком, 1936 р. н., записала Анна Вилегала в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁶⁵ Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Анна Вилегала в с. Вишнівчик Тербовлянського р-ну Тернопільської обл.

⁶⁶ Інтерв’ю з чоловіком, 1932 р. н., записала Марта Гавришко в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁶⁷ Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Марта Гавришко в с. Куряни Бережанського р-ну Тернопільської обл.

В руйнуванні господарств місцевих землевласників не було потреби. “І саме-саме погане [...] – почали грабувати. Панське – це вже ваше, беріть! – розумієш. Хто що міг. Брала те, що непотрібно”⁶⁸, ділився чоловік зі села Словіта Золочівського р-ну Львівської області. З відстані часу люди розмірковували про те, що сільська влада добре вчинила утримавшись від руйнування будівель палацу, яким відразу ж знайшли призначення. “То щастя, що не спалили і не зруйнували. Чому? Бо була мудра влада сільська і газди кажуть: “Слухай, якщо це все наше, то нащо його валити?” – розповідав оповідач з Коропця на Тернопільщині про вцілілий маєток. – То ви на пана працювала, значить агітують, беріть всьо, то ваше. Якщо наше, то не треба рухати, най воно буде. Буде щось друге, буде школа, може яка влада буде там розміщатися. І фактично так”⁶⁹. Зазвичай будівлі колишніх маєтків використали згодом для місцевих колгоспів. “І: А що сталося з тим фільварком потім? Що там зробили? Р: А во, москалі прийшли, во хату взяли на кантору, а стодоли взяли попалили. Як то наші люди. Ну шо, шо то польське – най буде. За стодолом ше стайні, було багато. Потім колгосп, тримали свині, а там був такий будинок, майстерню зробили. Там колгосп, треба було вози рехтувати, всьо таке”⁷⁰, – розповідала жінка зі села Безброди Буського району Львівської області.

На запитання про пограбування маєтку йшлося в першу чергу про худобу і коней, а з речей – про непотрібне в господарстві селянина: “Речі... То всьо забрали. Піаніно було, я ше його виділа, там стояло. Не знаю, де то, хто то забрав. Казали, шо забрали там до [містечка] Красного до школи. Чи так то, чи не, я не знаю”⁷¹. Непотрібним речам із маєтку не було застосунку в господарствах селян. “Мій дід по татові був, як колись називали, возив пана, так як то бричкою возив, доповнювала розповідь матері-очевидиці донька. І вже всі люди всьо брали. А він [місцевий землевласник] каже до діда, дідо ся називав Микола: “Миколко, возьм собі щось”. А дідо каже: “Я не хочу”. То він був дав діду, з тридцять дев’ятого року козлині такі роги на пам’ятку, щоби пам’ятав про мене. По-польскі написано “Бариш 1939 рік”. То так ніби на пам’ять дав ті роги такі”⁷². Практично ідентичні історії про непотрібне в господарстві селянки дзеркало з пограбованого маєтку, яке спіткала однакова доля, розповідали на Золочівщині Львівської області й на Монастирищині Тернопільської області:

⁶⁸ Інтерв’ю з чоловіком, 1933 р. н., записала Наталія Отрищенко в с. Словіта Золочівського р-ну Львівської обл.

⁶⁹ Інтерв’ю з чоловіком, 1936 р. н., записала Анна Вилегала в с. Коропець Монастириського р-ну Тернопільської обл.

⁷⁰ Інтерв’ю з жінкою, 1932 р. н., записала Наталія Отрищенко в с. Безброди Буського р-ну Львівської обл.

⁷¹ Там само.

⁷² Інтерв’ю з жінкою, 1923 р. н., записала Марта Гавришко в с. Бариш Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁷³ Інтерв’ю з чоловіком, 1933 р. н., записала Наталія Отрищенко в с. Словіта Золочівського р-ну Львівської обл.

Для селянської хати, для селянина велике дзеркало, величезне. Жінка на плечі принесла в хату – воно не влезить (*смiх*). Поставила під стіну, під хату і поставила в'язанки кукурудзиння. Прийшла корова, то смішно – анекдот. Корова з поля прийшла, господині не було, вона те кукурудзиння почала їсти і впало, відкрилося дзеркало. Бачить корова своє відображення. Розігналася і... (*смiх*). Комедія⁷³.

Баба одна, не було що, вже все забрала, а вона взяла велике таке з трюмо дзеркало. А воно мало підставку аж так до, високу підставку. Не. І поставила те дзеркало, “притарабанила” до дому і немала де поставити, бо хати старенькі. А вона поставила в стайні. А в стайні там корова була. То все, а мале теля родилося і вона... Як то кажуть пустити його до корови, то все. Але воно ся прорвало і подивилося. А там друге теля в дзеркалі і воно почало бухкати і дзеркало впало і побилося, бо воно мало стояти на підставці (*сміється*). І люди тягнули хто що хтів⁷⁴.

Поділ землі передував створенню колгоспів, праця в яких практично не відклася в пам'яті опитаних – місцеве населення однозначно не хотіло працювати в колгоспі, “ховалося”, але й “не силювали нікого”. На запитання: “Перші совіти робили колгосп?” відповідали: “Вони то робили, але не всюди, бо не встигли. Вони вперед землі роздали людям. [...] Та що нам, що були когось завели, люди не хтіли робити і нічого, і вони не силювали нікого, ні”⁷⁵; “А як же ж. [...] Самі записали. Визвали вас в сільраду – розпишись. Не хотів розписатись – самі розписались. Тоді радіо: “Ось таки-то і таке-то прізвище, сам вступив в колгосп”. Так, навіть, ніхто не ходив”⁷⁶; “Вони [селяни] не йшли [до колгоспу], не хотіли, ховалися”⁷⁷.

Згадували місцевих селянок, які за нової влади посіли керівні посади: “Була жінка, вона була головою сільської ради, її відіслали до Києва, Хрущов був, то вона все з ним працювала, а я з її сестрою ходила. Потім вона приїхала, привезла апельсини, мандарини і нам дала по одній. Привезла нам бархату. Бо тоді у нас не було матеріалу ніякого”⁷⁸; “Ну я не знаю чи вони [прихильники радянської влади в селі] раділи, але трохи мали такий якийсь, знаєте, погляди свої. А потому присіли. Але то не були такі, знаєте, як би вам сказати? З такої дідівської родини, бідний. Там щось йому пообіцяли. Він всьо вже. [...] Її казали [прізвисько]. А вона писалася... Як вона писалася? То вона дуже така патріотка була. [Прізвище], я пригадую такий ще був. То я точно пригадую. [Прізвище] був. То

⁷⁴ Інтерв'ю з чоловіком, 1936 р. н., записала Анна Вилегала в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁷⁵ Інтерв'ю з чоловіком, 1925 р. н., записала Марта Гавришко в с. Осівці Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁷⁶ Інтерв'ю з чоловіком, 1925 р. н., записала Марта Гавришко в м. Рогатин Івано-Франківської обл.

⁷⁷ Інтерв'ю з жінкою, 1923 р. н., записала Марта Гавришко в с. Стратин Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.

⁷⁸ Там само.

вони в колгосп перші вступили зразу. Вона була головою колгоспу. Ніякого поняття не мала. Та й все. То такі...⁷⁹.

Помітна чітка соціальна градація в довоєнному суспільстві села: “Ми належали до середняків. Ото були так: бідні, були середняки і були куркулі. То ми належали до тих середняків”⁸⁰. Про одного з місцевих ставлеників села на Тернопільщині відгукувалися: “Бідний. Ну такий. Не бідний, але шо небогатий. Москалі богатих не брали. Москалі богатих на Сибір брали”⁸¹. “[...] ми належали до середняків, а вони [совіти] давали біднякам, – відхрещувалася оповідачка з Тернопільщини на запитання інтерв’юерки про отримання її сім’єю худоби і землі з панського маєтку. – А були богачі, а то були. Богачів мало у нас було. Більше середняків. Село не було таке богате”⁸². В частині інтерв’ю відчутно, що люди заперечували отримання будь-чого з маєтку, зараховуючи себе до середняків: “І.: Люди йшли [до маєтку пана] і брали просто собі? Р.: Та брали собі там. І навіть в ті покої. І з тих покоїв... І.: А ходили брати тільки ті люди, які на пана працювали, чи просто люди з села? Р.: Та як ще хто хтів з села, то що, там хто кому забороняв? Там зробили такево якесь, доступне. Всі ходили і брали. І.: А свекруха Ваша там не була, вона не казала як ті покої виглядали? Р.: Не-не. Вони не, вони мали поле. Вони з дому мали поле. Там господарка була. То віддалисі так само до таких. То вони своє пильнували. І.: То тільки бідні люди ходили? Р.: Таківо, що не мають. Що не мали поля”⁸³; “Роздати людям, бідним людям роздати худобу. І людям почали давати худобу. Яким людям? Жебракам. Тим, що нічого не мали, ходили по хатах жебрали. І.: То вам не перепало? Р.: Ніколи в світі, в мене була худоба. Це давали тим бідним, які нічого не мали і не хотіли мати. Дали йому корову, а він прийшов додому і зарізав корову. Потому кажуть: “Здай корову!” А він каже: “Я нічого не маю” Розумієте? Каже: “Здай корову до колгоспу”. А він каже: «Я нічого не маю, я вам звідки візьму корову?»⁸⁴. Втім, роздану з маєтку худобу ще почасти могли повернути до новоствореного колгоспу, на відміну, наприклад, від зерна: “[...] Худобу людям давали, свині людям давали. Всьо то, зерно людям роздавали. Всьо, що годно було з’їсти, поз’їдали, а що не з’їли, то пропало. Бо хто потримав корову місяць

⁷⁹ Інтерв’ю з жінкою, 1930 р. н., записала Анна Вилегала в с. Лани Перемишлянського р-ну Львівської обл.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Інтерв’ю з чоловіком, 1929 р. н., записала Марта Гавришко в с. Доброполе Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁸² Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Анна Вилегала в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁸³ Інтерв’ю з жінкою, 1932 р. н., записала Вікторія Куделя-Свйонтек в с. Глібів Гусятинського р-ну Тернопільської обл.

⁸⁴ Інтерв’ю з чоловіком, 1932 р. н., записала Марта Гавришко в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

чи два. Бо кажуть: “Ти отримав корову? Приведи корову” (*сміх*). І так було. *Л.: І вели назад корову*. Р.: Та віддавали. А хто отримав зерно, то з’їв. Ото було”⁸⁵.

Характерно, що малолітні на той час оповідачі запитання інтерв’юера/ки про колективізацію за перших радянців продовжували розповіддю про місцеві порядки за німецької окупації, коли радянське і німецьке накладалося чи порівнювалося. Звично було почути від людей: “Контингент тра було дати так, як за москалів, тра було дати і за німців. Зерно віддати”⁸⁶. “В [19]39-му, вже і потім ці, як то кажуть, москалі прийшли, в [19]39-му, тому, як Німеччина напала на Радянський Союз, москалі пішли назад, на своє. То вкоренився німець, і тоже контингент збирав зі всіх, – розповідав уродженець села Княгиничі Рогатинського р-ну Івано-Франківської області. – Там реєстрували. Ти посіяв скільки, гектар, два, того, того, того, того? Свиня кольчукувалося, всьо на обліку – кінь, корова. Всьо було на обліку в них. Не було... Як зарізає свиню, то вони прийшли, мало що не розстрілюють, так”⁸⁷.

“Граб, його я дуже пам’ятаю”: місцеві землевласники

Місцевих польських землевласників згадували по-різному – залежно від віку і місця проживання. Спогади найстарших з опитаних були відчутно повніші. За рахунок широкої географії інтерв’ювання постала мозаїка образів галицьких дідичів. “Тужанський. Фамілія була Тужанський. Але він добрий був. Ми не раз були малі. То вже в [19]39-му році, то було за Польщі. То він не раз їхав з фільварку туди в [містечко] Бережани, та й ми не раз сі вкланеєм йому. Та і він показує, же він нам дасть. То він вертався звідтам, з Бережан, купив нам цукерки. То все кидав нам цукерки, – згадувала жінка зі села Куряни на Тернопільщині. – Завіз нас... А ми їли ябка, такі во же то теребухи. Позапацькувалисі. А той він взяв нас на тую бричку. Завіз нас до фільварку. Там квіти посаджені так... [...] завіз нас на фільварок і дав нам пампухів. Там приймив нас, всьо. І там казав тій покоївці, жеби дала води, би ми сі помили, бо ми ті ябка гризли позапацькувалися. В [19]39-му році було, я вже мала дев’ять років”⁸⁸.

Діти райдужно згадували про облаштування маєтків:

Л.: А як той фільварок... Як там виглядало до війни? Ви то бачили?

Р.: Дуже файно. То такий був домік. То така була красота на той час. Він був такий довгий туди. Ну і там дерева, там став. Той став і лишився, але я не знаю чи він тепер там є чи не. Дальше, з тої сторони, то називали райок. То таке було...

⁸⁵ Інтерв’ю з чоловіком, 1923 р. н., записала Марта Гавришко в м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл.

⁸⁶ Інтерв’ю з жінкою, 1931 р. н., записала Марта Гавришко в с. Бариш Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁸⁷ Інтерв’ю з чоловіком, 1934 р. н., записала Анна Чеботарьова в с. Княгиничі Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.

⁸⁸ Інтерв’ю з жінкою, 1931 р. н., записала Анна Вилегала в с. Куряни Бережанського р-ну Тернопільської обл.

Долина і такі кущики різні засаджені. То ми туди, дівчата, збиралися і йшли в той райок подивитися як і шо. Гарно. Дуже було гарно⁸⁹.

Як виглядав той палац до війни?

Р: Як виглядав? Оооо, чудово. Той палац, по-перше, що там річка йшла попри самий палац. [...] та брама, що до парку, до палацу. Тут же ж був млин і та річка Коропча, яка була колись глибоководна, не така як тепер. І там десь на лугах, на тій вулиці, що йде туди понад річку. Там десь був розвід, що одно русло йшло до пана через парк, а друге русло йшло так, як тепер йде. [...] А вище тої річки було озеро, пан собі зробив. Для краси. [...] А там були такі файні дерева за озером [...]. А з цієї сторони, так як палац нижче і річка, а за річкою сюди вже, то я пам'ятаю, які чудові рози росли. Тепер таких не виджу. Бо то вони не наші, наші вже дрібніші. А то були такі один патик і на патичку, кожний мав тичку, прив'язаний, і така лише... тільки рози. То були чудові, то я була там⁹⁰.

Підлітки помітно наголошували на важкій фізичній праці в господарстві діди́ча: “[...] до него ходила на роботу, то я знаю то. Що як він платив нам там? [...] Цілий день йому робили, а ввечір поставали люди в чергу і він йшов, і як кому хотів так дав. Хто йому ся сподобав, то ліпше, а так”⁹¹. Для дітей ж праця в “пана” – це була цікава пригода. “*(сміється)* Я ходила в п’ятий клас, то якраз було перед війною. Ходили поляки, польські дівчата за мною. А пан більше польських приймав на роботу, українців не дуже... – пригадувала оповідачка зі села Коропець на Тернопільщині. – Але у сільському господарці мусів українців, бо хто буде йому... не був би тільки самих поляків. Та й вони похвалилися, що ходят до пана на роботу, платили їм гроші. Ну, а я тоже хотіла грошей! Полоти бараболю. Не сапати, а полоти. Та я пішла один день... робили ми чи 8 годин, чи 10 – не пам’ятаю. Но не від раня до ночі, ні, але до сполудня ген-ген. І обід то був дві години, перерив. [...] То мала 60 грош, а я за тиждень, щосуботи був виплат мені вже. Пішла, а то 60 грош *(сміється)*, та тішилася, бо вже заробила гроші”⁹².

Спогади про виїзд місцевого землевласника уривчасті. Вирізнялися розповіді мешканців селища Коропець Тернопільської області про останнього діди́ча з роду Бадені, його родину й еміграцію у вересні 1939 р.: “Граб, його я дуже пам’ятаю. Він не був... Пані була така як... висока, чорнява і така худенька була, Ядвіга. А він був трошка ниж... ніби... такий не дуже високий і не дуже малий. І ходив все з палицев. Я його так, як дивлюсь. А [донька] Зосі була така

⁸⁹ Інтерв’ю з жінкою, 1930 р. н., записала Анна Вилегала в с. Лани Перемишлянського р-ну Львівської обл.

⁹⁰ Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Анна Вилегала в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁹¹ Інтерв’ю з жінкою, 1923 р. н., записала Марта Гавришко в с. Бариш Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁹² Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Анна Вилегала в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

гарна дівчина і той [син] Ясьо”⁹³. Як зазначали в інтерв’ю, “граф мав маленьку машину легкову на дві особи”, якою з дружиною і водієм “втікли через Румунію чи через Чехословаччину, втікли до Англії. [...] нічого з собою не взяв, хіба мав золото, або якісь дорогоцінності, бо то була така малесенька машинка, що їх лише дві особи сідало”⁹⁴; “ззаду вже йшли, Червона армія йшла. Розумієте? Він боявся потрапитися в руки енкаведистам. І от, вони над вечір втікли, після обіду. Другий день, кажуть, що Червона армія вступає”⁹⁵.

Поодинокими, але такими, що міцно вкорінилися в пам’яті очевидців, народжених у 1920-х роках, були спогади про репресовані родини місцевих польських землевласників, які не емігрували. Згадували про дружин із дітьми, які “повтікали якось”⁹⁶ або ж їх “совіти злапали і вивезли на Сибір”⁹⁷. Нерідко, як до прикладу в селі Куряни на Тернопільщині, йшлося про те, що родину землевласника нова влада “забрала” й нічого про них невідомо: “Забрали його [пана]. Москалі його забрали. Прийшли до покоїв, забрали всю родину. [...] Забрали всіх. Марійку, і старого зі старов, і зятя з доньков. [...] А я не знаю як [по імені]. Все була “пані”, “ясна пані”. Так і казали. А я чось не знаю як вона сі називала. Донька знаю, що Марійка. [...] Ніхто їх більше не видів. Забрали їх, так забрали”⁹⁸. Сумна доля спіткала землевласника села Бариш на Тернопільщині: “[...] москалі прийшли, то його [дідича] забрали і її [дружину] забрали, і дві дівчини. Але дівчата і вона, то повтікали якось, а його взяли. То він був такий нещасний. А так йому сльози текли. То я його навіть виділа. І його ще на дорозі били, щось він казав, то ще його били. І повели його туди. Казали, що забили. Але, де його забили? Але що забрали відси живого”⁹⁹. Заможне господарство одного з місцевих поляків тільки що прибулі в село Бариш червоноармійці сприйняли за ще одне “поміщицьке” й вимагали його для розправи: “«Де ту помещик?». Той рускій приходе ту. “Бо ми вже з їдного помещика кішки випустили”. А я не знаю, чи вони того вбили, чи як, то я вже не пам’ятаю, як то-то. Бо там так, же там борше вони заїхали, бо там був тоже пан. І все: “Де

⁹³ Інтерв’ю з жінкою, 1930 р. н., записала Анна Вилегала в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁹⁴ Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Анна Вилегала в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁹⁵ Інтерв’ю з чоловіком, 1932 р. н., записала Марта Гавришко в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁹⁶ Інтерв’ю з жінкою, 1923 р. н., записала Марта Гавришко в с. Бариш Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁹⁷ Інтерв’ю з чоловіком, 1925 р. н., записала Марта Гавришко в с. Осівці Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁹⁸ Інтерв’ю з жінкою, 1927 р. н., записала Марта Гавришко в с. Куряни Бережанського р-ну Тернопільської обл.

⁹⁹ Інтерв’ю з жінкою, 1923 р. н., записала Марта Гавришко в с. Бариш Бучацького р-ну Тернопільської обл.

помещик?». [...] І так вони пішли, і його [вітчима] не чипали, бо там не було кого. Він ще й каліка був [...]»¹⁰⁰.

“Вивозили дуже на Сибір”: репресії і депортації

Прихід радянської влади для галичан – це відразу асоціації з репресіями і засланням мешканців села “на Сибір”. На перше місце виступав матеріальний чинник “богатих на Сибір брали”¹⁰¹: “[...] хто багатші були, то їх забирали”¹⁰²; “Людей вивозили дуже на Сибір. Розумієте, хто українець був, або казали: багач, куркуль. А він власною працею. І люди ховалися. [...]”¹⁰³; “Та то було страшне. Мав я з два коні, всьо – на Сибір”¹⁰⁴; “Наші люди [українці], які в пана землю покупляли на кредит і обробляли, хати побудували. Їх за то теж вивезли. [...] *І.: А що, він [родич, якого вивезли] був трошки багатший?* Р.: Та не, купив три гектари землі і всьо на виплат. *І.: У того пана?* Р.: Так. *І.: А самого чи з сім’єю?* Р.: З сім’єю, було у нього п’ятеро дітей, всіх вивезли”¹⁰⁵; “Повивозили всіх. [...] [Поляки] Томчек, мав 60 морга поля, Вуйчик мав 100 морга поля, то їх всіх вивезли в Сибір. Усіх, хто був багатший, всіх вивезли в Сибір”¹⁰⁶.

Окрема виділена в спогадах категорія заможніших селян (українців і поляків) – трудові заробітчани, вони на зароблені кошти купували землю і будували свої господарства, які радянська влада згодом відібрала:

Тут він був на кінці вулиці, [...] американець йому казали. І він поїхав до Америки десь, там заробив гроші і приїхав сюди, побудував господарку. Купив тут поле і побудував господарку, розумієте, так якби сказати в американському стилі. – розповідав уродженець містечка Бібрка на Львівщині. – Там було помешкання, з другої сторони стайня, з третьої сторони стодола. То такий квадрат так якби був. І там навіть ніхто не знав, в них було центральне ogrівання ще за Польщі. То там прекрасно було. Там зараз поле мав, розумієте, так, якби в сторону [села] Підгородища, туди там поле під горбик. Як прийшли москалі, розумієте, і вони то націоналізували. І вони зробили ветлікарню. І він – бідака, помішався. Забрали то всьо і всьо”¹⁰⁷.

¹⁰⁰ Інтерв’ю з жінкою, 1931 р. н., записала Марта Гавришко в с. Бариш Бучацького р-ну Тернопільської обл.

¹⁰¹ Інтерв’ю з чоловіком, 1929 р. н., записала Марта Гавришко в с. Доброполе Бучацького р-ну Тернопільської обл.

¹⁰² Інтерв’ю з жінкою, 1923 р. н., записала Марта Гавришко в с. Стратин Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.

¹⁰³ Інтерв’ю з жінкою, 1933 р. н., записала Анна Чеботарьова в с. Товсте Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

¹⁰⁴ Інтерв’ю з чоловіком, 1933 р. н., записала Анна Вилегала в с. Галич Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.

¹⁰⁵ Інтерв’ю з чоловіком, 1923 р. н., записала Марта Гавришко в м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл.

¹⁰⁶ Інтерв’ю з чоловіком, 1925 р. н., записала Марта Гавришко в м. Рогатин Івано-Франківської обл.

¹⁰⁷ Інтерв’ю з чоловіком, 1927 р. н., записала Марта Гавришко в м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл.

Бо той тато мій, той другий [поляк за національністю], то також казали йому, що він куркуль. Він був в Канаді, заробив гроши, купив собі поле там¹⁰⁸.

Відчуття економічної скрути, що настало за радянської влади, мало великий вплив на дітей трудових мігрантів. Через свій вік вони не розуміли різких змін, їх не покидали спогади про попереднє благополуччя сім'ї. Так, наскрізною сюжетною лінією інтерв'ю з однією з жінок була розповідь про довоєнне заможне життя родини. Батько респондентки повернувся зі заробітків “з Америки” й мав велике господарство в центрі села, поодиноким на той час освітлення дому і водопровід. В пам'яті жінки тому особливо відклалися перші роки радянської влади – репресії і вивезення до Сибіру: “І: *А взагалі, як перші руські прийшли, як люди реагували?* Р: А що реагували? Вивозили на Сибір заможніших людей, так, а по тому уже як хто міг жив. [...] Людей вивозили багато на Сибір і були такі, що в тюрми їх забирали. Казали, що ті сі бавили в політики, то таке, що я знаю, більше нічого не знаю”¹⁰⁹.

Про репресії 1939–1941 рр. говорили нащадки заможних селян, тоді ще діти, в пам'яті яких залишилися найдрібніші деталі вивезення близької людини. “41-го року, в червні, мого діда вивезли за куркульство. Маминого тата. Мого діда. Вісімдесят років, – розповідала жінка з села Коропець на Тернопільщині. – [...] То я пам'ятаю, як його забрали на віз везти. А мамина сестра прилетіла: “Марія, Мацю, Мацю, ходім, бо тата забрали.” Та пам'ятаю, що мама хватили торбину та кинули шмаття. І так як то є вдома сало, не? І хліба, і сала накидали там. [...] І я з ними бігла догори. То я мала одинадцять років. [...] Дід вісімдесят років. Але діда вивезли за куркульство. [...] І відтак я догонила. Я стала на дорозі, а дід над'їхав. І там міліція ніби коло діда, і фірман. Я кажу: “Йой!” Мама і тета: “Біжи вже, доганей!” А тепер, де той міліціонер сказав, що ніби: “Зачекай, бо то...” А дід... Я так пам'ятаю, так плачу. Шию так притиснула (*плаче*). Та вже мав господарку. Парку коней, дві корови, пасіку таку велику і відтак пасіку велику. І в момент сі всьо знищило. Всьо знищило. Забрали рускі, забрали всьо”¹¹⁰.

Наскрізною лінією спогадів про першу радянську владу було також горе сусідів – репресії щодо поляків-колоністів. Про життя польських колоній, що нерідко межували зі селами, в яких проживали оповідачі, практично не йшлося – дітьми вони найкраще пам'ятали про близьке їм: сусідів і друзів, родину, навчання в школі, релігійні практики. Втім, зимову депортацію 1940 р. пригадували чимало з опитаних:

¹⁰⁸ Інтерв'ю з жінкою, 1931 р. н., записала Марта Гавришко в с. Бариш Бучацького р-ну Тернопільської обл.

¹⁰⁹ Інтерв'ю з жінкою, 1930 р. н., записала Наталія Отрещенко в с. Товсте Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

¹¹⁰ Інтерв'ю з жінкою, 1930 р. н., записала Анна Вилегала в с. Коропець Монастирського р-ну Тернопільської обл.

Багато людей [вивезли]. То була акція така, 25 градусів морозу, їх на сани, може трохи лахи і муки чи крупи якої. А решту все полишили¹¹¹.

Там [хутір поблизу села Доброполе на Тернопільщині] десь було вже коло п'ядеять сімей. То багато. І в [19]40-ім році Сталін-батько той... Приїхали в Різдво саме і взели фірів з Доброполе і їх вивезли до Пишковець [на залізничну станцію] і на Сибір. [...] Всі. Тільки їден, такий [імя і прізвище] [залишився, бо завчасно утік з дому]¹¹².

[...] в сороковому році [...]. Десь в зимі начали вивожувати. От і зачали вивозити вот тих поляків, розумієте. І вивозили таких партелянців в [селі] Стоках [біля містечка Бібрка на Львівщині]. [Село] Стоки були, то були партелянти. Колись їх там були, жили, і вони казали, то партелянти, я не пам'ятаю, щоб не казати, вороги чи що, і їх вивозили. Пам'ятаю, що коло кінотеатру, то там на санях, то мороз був в зимі, вдіти не було, в бочках сиділи діти. Бо то зимно було, вони не мали одежі, їх вивозили на Сибір. От то я пам'ятаю¹¹³.

Одного разу, цей [сільський] актив скликали в райбудинок культури [містечка Рогатин]. Ніхто не знав чого. Але скликали, на день. Тримали їх цілий день, показували фільми, а ввечір, підводи з'їхалися, і до кожної підводи один енкаведист, або керівник партії, або якийсь цей їх. І всі активісти, які були. І що вони зробили? Загрузити польських колоністів. То так, чи жандармерія, чи лісничі, чи ще щось, то всьо. І в тих селах поляки були, мали колонії, цей, всьо то. Він такий самий бідний, як той хлоп. То мав поле може й всьо. От розказували мені ті, які прийшли до хати вночі, і збирайся, на Сибір. Нічого не має, нічого, діти плачуть..., люди плачуть. І він каже: "І я плакав разом з ними. Але, я мусив виконувати цей". І їх всіх, підводами звозили на залізну дорогу, ще й то у вагонах тримали два чи три дні. А тоді вивезли в Сибір. По дорозі їх половину повмирало¹¹⁴.

Тоді ще малолітні оповідачі не знали "кого вивозили, [...] чи тих богачів, куркулів, чи як то вони то називали, ті москалі", але досі пам'ятають: "[...] наших тих два вікна, то ліжка, [...] мороз був сильний, сніг був сильний і місяць світив отако ясно. Ну, а я ночую, пробудилам сі і чую, ну, таке стогнання дітей, плач дітей. Я собі стала на ліжку в сорочці. Ну, а вікна замерзли, такий сніг є. То я так похухала трошки, подрапала. А хтось мене тягне за сорочку. Не світиться в хаті – темна ніч. Мама каже: "Що ти робиш?" Кажу: "Мамо, подивісі, що то тих москалів. Вони їх на... псами ввозять людей". Псами! То було шість псів

¹¹¹ Інтерв'ю з чоловіком, 1923 р. н., записала Марта Гавришко в м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл.

¹¹² Інтерв'ю з чоловіком, 1929 р. н., записала Марта Гавришко в с. Доброполе Бучацького р-ну Тернопільської обл.

¹¹³ Інтерв'ю з чоловіком, 1927 р. н., записала Марта Гавришко в м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл.

¹¹⁴ Інтерв'ю з чоловіком, 1922 р. н., записала Анна Чеботарьова в м. Рогатин Івано-Франківської обл.

спереду. То що я запам'ятала. Великі пси, як коні. Далі були сани. Ну, на санах такі якісь перини, подушки чи що, ну і там ті жінки сиділи з дітьми. І то як сторона [сіл] Волови, звідтам Стрілки, на Бібрку, через нашу [вулицю] Зарічну вони їхали сюди [...], і потім на Глібовичі до поїзда. Товарни... товар... ті, товарникові вагони були. І то всьо ладували туди, і вивозили"¹¹⁵.

Надумані політичні процеси над суспільно активною частиною населення і масові розстріли політичних в'язнів у тюрмах в червні 1941 р. при відступі радянської влади відклалися у пам'яті жителів галицьких містечок чи сіл поблизу. Четверо з них (найбільше зі записів у цьому проєкті) розповіли про містечко Бібрка на Львівщині. В колективній пам'яті постають нелюдські тортури громадсько активних земляків: українців, які проявили себе на початку встановлення радянської влади, "такий був адвокат колись Кульчицький в Бібрці. Та самі кращі, самі, знаєте, такі патріоти"¹¹⁶, "То було 17 чи скільки людей, я не пам'ятаю точно. [...] вони були націоналісти і ходили до читальні. Того адвоката, що недалеко тут жив, Кульчицький. [...] з села з Романова, і з Підгородищ, і з Дев'ятників були люди. І з Бібрки Козакевич, Боднар"¹¹⁷.

Їх всіх в сорок першому році, розумієте [...], то їх всіх як втікали, москалі їх всіх поварили. То варили, можна сказати, в котлі, побили. Вони були там в тюрмі. Їх було кілька, щось п'ятнадцять чоловік. Їх всіх побили там якраз"¹¹⁸.

Бачила я той котел. То той котел такий, знаєте, був як колись, може ви не пам'ятаєте, студня бетонова, казали, така. І там така драбинка була. І по тій драбинці вони людей спускали. Там, в тому котлі вони варили. Той котел бачила. Що там крові було. [...] То був страшний похорон. Я вам не вмю того навіть передати"¹¹⁹.

То там була така горяча вода в бочці і вони пхали руки в той кип'яток. Спікали так. Вони мали такі вінтовки довгі, то ще автоматів не було, тільки та вінтовка. З такими штиками. То навіть єдного – а всі були порозбирані – і так на цементі лежали, там була така цементна підлога. То на низу, не на верху. Бо то була така двоярусна тюрма. А там на низу була така цементна підлога і всередині така дюрка, каналізація сходила. Вони там стопками до тої каналізації, лежали неживі. І туди

¹¹⁵ Інтерв'ю з жінкою, 1934 р. н., записала Анна Вилегала в м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл.

¹¹⁶ Інтерв'ю з жінкою, 1930 р. н., записала Анна Вилегала в с. Лани Перемишлянського р-ну Львівської обл.

¹¹⁷ Інтерв'ю з чоловіком, 1923 р. н., записала Марта Гавришко в м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл.

¹¹⁸ Інтерв'ю з чоловіком, 1927 р. н., записала Марта Гавришко в м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл.

¹¹⁹ Інтерв'ю з жінкою, 1930 р. н., записала Анна Вилегала в с. Лани Перемишлянського р-ну Львівської обл.

ми йшли дивитись. Коли більшовики втікли. І то довго не було, подивився і все вийшов. Не так щоб добре подивився, встав, взяв собі до уваги. Втікли, бо ще боялись так¹²⁰.

Йшли самі подивитися, а менші ходили з батьками: “Так, я там був. То дуже страшно було. Я був хлопець. [...] То як ми сі ходили подивитись, з [села] Ланок нас пару ходило, щоб подивитись”¹²¹; “Я в ті півниці була. Там тако було крові. *І.: Ви там ходили в півницю з кров’ю?* Р.: Так. *І.: А чого вас туди завели? Ви ж дитиною були?* Р.: Дітей всіх водили, щоб діти бачили на свої очі, що робили з нашими людьми”¹²². Найменшим ж розповідали родичі-очевидці й у дитячих спогадах це особливо пекельні описи: “Я ніколи не забуду того як вона мені розказувала, що там є на подвір’ю три ніжки, є три трубі у вигляді якогось такої підставки зроблено, і є люк широкий такий в діаметрі, де вони на долі палили вогонь, а на ті три ніжки сіда... садили тюремщика і так його пекли. Пекли. І вона каже: “То то, що я виділа, то є то місце, – то вона так каже, – є то місце, де вони так мордували. І коло того лежать ножиці. А тими ножицями, – каже, – вони розпікали ті ножиці – випікали очі, язик”¹²³.

Протягом перших двох тижнів радянсько-німецької війни в тюрмах Західної України співробітники НКВС розстріляли 21 тисячу в’язнів¹²⁴. За цією цифрою стоїть чиясь конкретне горе і водночас невідомість до цих пір. Радянська влада “забрала” батька однієї з опитаних жінок¹²⁵. “[...] мого тата забрали”, – сухо підсумувала вона втрату рідної людини в червні 1941 р.:

Р: Пішов [працювати] на залізну дорогу, і був обходчиком на тій дорозі. Ну, як сказати, не зле було бо він мав, гроші мав. То й працював і було не зле йому. Но він не сподівався, що його така доля. *І: А що ж сталося, чого арештували його?* Р: Не знаю, що сталося. Це була неділя, вихідний, тата мого не було, він пішов до сусід. А там його товариш по роботі прийшов до мами і каже: “Де чоловік?” А вона каже: “Я не знаю”. Він каже: “Ти мусиш знати, бо нам всім казали, де ми йдемо, ми мусим про це казати”. Вона каже: “То добре, він в сусіда”. “Іди і поклич його”. Так. І мама пішла до сусіда і покликала його. Він пішов додому. Ой. І взяв блузу, капелюх на голову. Я кажу: “Татку, мама вечерю зготувала”. Кажу: “Ніч”. А він каже: “Я зараз прийду”. І обернувся і пішов. І так пішов, я його в останній раз то бачила.

¹²⁰ Інтерв’ю з чоловіком, 1923 р. н., записала Марта Гавришко в м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл.

¹²¹ Там само.

¹²² Інтерв’ю з жінкою, 1930 р. н., записала Анна Вилегала в с. Лани Перемишлянського р-ну Львівської обл.

¹²³ Інтерв’ю з жінкою, 1934 р. н., записала Анна Вилегала в м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл.

¹²⁴ Стяжкіна, *Рокада: чотири нариси з історії Другої Світової*, 126.

¹²⁵ Інтерв’ю з жінкою, 1932 р. н., записала Анна Чеботарьова в с. Товсте Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

Усні свідчення галицьких селян і мешканців невеликих містечок, народжених у 1920–1930-х роках, – корпус джерел, які розкривають світ дитячих уявлень і сприйняття довоєнного життя, радянської анексії, німецької окупації, повоєнної доби з перспективи пересічної людини, доповнюють уже опубліковані спогади і дають змогу вийти за межі простору великого міста. Образи першої радянської окупації і радянців у спогадах тоді ще дітей не є цілісними, пов’язані зі світом, що їх оточував – батьками і родичами, рідною домівкою, найближчими сусідами і знайомими сім’ї, вулицею, друзями, школою і однолітками, релігійними традиціями. Втім, їхні розповіді насичені численними життєвими історіями-прикладними, через свою непосидючість дітям вдавалося побачити більше або ж їхню увагу привертало те, що в силу більшого життєвого досвіду, свідомого сприйняття не зачіпило дорослих.

Виразними векторами радянської політики в регіоні в 1939–1941 роках були деполонізація і показна українізація, економічні реформи для нівелювання приватної власності, націоналізація і конфіскація промислових підприємств, землі й нерухомості, а також упокорення через репресії і депортації. Галицькі селяни і мешканці малих містечок, тоді ще діти, практично не згадували, за винятком кількох осіб, про українізацію культурно-освітнього простору. Для них образ першої радянської окупації – це насамперед руйнування довоєнного світу з місцевим землевласником, його родиною та маєтком, розподіл панської землі й дитяча праця на ній, поодинокі ще тоді колективізація, окремі місцеві на керівних посадах, серед яких були і жінки. Діти з незаможних родин пригадували радість від праці на тепер своєму полі тоді, коли нащадки середняків і заможних селян заперечували виділення їм землі чи худоби, коней, майна з місцевого палацу. Радянську владу 1939–1941 років асоціювали з репресіями НКВС і депортаціями морозної зими 1940 року, які врзалися в дитячу пам’ять. Говорили насамперед про “своє” горе – втрату рідних людей здебільшого в червні 1941 р. внаслідок останньої четвертої хвилі депортації або ж розстрілів у тюрмах при відступі радянської влади.

Надії, які покладало на радянську владу доросле населення, розвіялися практично відразу після зустрічі з Червоною армією у вересні 1939 р. Перші розчарування для себе (тоді ще діти) пояснювали жорстокістю червоноармійців – випадковими чи зумисними розстрілами безневинних людей, репресіями вже восени 1939 р. Про життя в радянській Україні, окрім Голодомору 1932–1933 років, майже нічого не знали. Усні свідчення підтверджували відомі з опублікованих спогадів описи бідно одягнених рядових червоноармійців, скуповування ними товарів у крамницях і появу черг, насмішки місцевого населення над малоосвіченістю прибулих. Через конкретні життєві випадки в пам’яті дітей відклалися оманливі пропаганда й обіцянки радянської влади, введення нових порядків і легітимізація окупації через організацію виборів. На відміну від мешканців міст, у спогадах галицьких селян практично не зустрінеш згадок про реакцію поляків і євреїв на прихід Червоної армії у вересні 1939 р.

REFERENCES

- Aleksiiievych, Svitlana. *U viiny ne zhinoche oblychchia, z rosiiskoi pereklav Volodymyr Rafieienko*. Kharkiv: "Folio", 2020. (in Ukrainian).
- Assman, Aleyda. *Dlinnaya ten proshlogo. Memorialnaya kultura i istoricheskaya polʹtika, s nemetkogo perevod Borisa Khlebnikova*. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye, 2014. (in Russian).
- Holyk, Roman. "Mirazhi vozziednannia: obraz Lvova u konteksti radianskoi tsyvilizatsii (1939–1941)", *Istoriia Lvova u trokh tomakh, za redaktsiieiu Yaroslava Isaievycha, Mykoly Lytvyna, Feodosiia Stebliia*, t. 3. Lviv: Tsentr Yevropy, 2007. 193–200. (in Ukrainian).
- Hrynevych, Vladyslav. *Nepryborkane riznoholossia: Druha svitova viina i suspilno-politychni nastroi v Ukraini, 1939 – cherven 1941 rr.* Kyiv Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo "Lira", 2012. (in Ukrainian).
- Jasper, James M. "Emotions and Social Movements: Twenty Years of Theory and Research". *Annual Review of Sociology* 37 (2011): 285–303.
- Jones, David W. "Distressing Histories and Unhappy Interviewing". *Oral History* 24(2) (1998): 49–56.
- Ritchie, Donald À. *Doing oral history*. New York: Oxford University Press, 2015.
- Rolph Sheena and Atkinson Dorothy. "Emotion in Narrating the History of Learning Disability". *Oral History* 38(2) (2010): 53–63.
- Stiazhkina, Olena. *Rokada: chotyry narysy z istorii Druhoi Svitovoi*. Kyiv, Dukh i litera, 2020. (in Ukrainian).
- Winter, Jey. *Remembering War: The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*. New Haven: Yale University Press, 2006.

**“RUSSIANS CAME”: MEMORY OF SOVIET AUTHORITIES
1939–1941 YEARS IN BIOGRAPHICAL NARRATIVES OF
THE OLDEST GENERATION OF THE RESIDENTS OF WESTERN UKRAINE**

Halyna BODNAR

Ivan Franko National University of Lviv,
Mykhailo Hrushevsky Chair of Contemporary History of Ukraine
1 Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: halyna.bod@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7972-8111>

The oral history of Ukraine in the 1930s and 1940s is an important independent body of sources for the study of this period. An encumbered story about one's life or specific historical events best conveys experience, the world of ideas and perceptions, and the individual vision of direct eyewitnesses of past events. Pre-planned methods of the interview process, experienced interviewers, a selection of narrators, a sufficient number of recordings with the "saturation effect" are the keys to the success of the oral history project. The article analyzes the oral biographical narratives of the oldest generation of Western Ukraine residents about the Soviet government in 1939–1941, highlights the main content lines of stories and dominant images of the first Soviet occupation, the transformation of moods. The empirical basis of the research are interviews recorded as part of the project "Social Anthropology of Filling the Void: Poland and Ukraine after World War II" and processed by the author for their publication by the Center for Urban History of East Central Europe in Lviv. The interviews were recorded by an

interdisciplinary group of Polish-Ukrainian female researchers in 2017–2019 with residents of villages and towns of Ternopil, Lviv, and Ivano-Frankivsk oblasts born in the 1920s–1930s. The stories are biographical and pertain to the whole life interviewees, with a special focus made on the 1930s–1940s and World War II. The oldest participants were born in 1922 and the youngest were born in the late 1930s. Their stories are biographies of average native Halychyna residents, who shared their life experience for the first time and, consequently, shared what in their opinion was important to remember, as no recorded memory will be left when they pass away. The narration of the “big” story is made of a palette of “small” reactions to events, it is the inner world of a person – their worries and experiences, successes, hopes, and expectations.

The images of Soviet authorities and the Soviet people in the memories of children are not holistic and meaningful, but are connected with the outer world – home and parents, close family and friends, the street and acquaintances, neighbors, school, religious traditions and the church. Children’s memories recorded not so much everyday routine, but crucial and traumatic, strong emotional experience, which was filled with the years of the first Soviet regime in the region; their stories are replete with numerous unique case stories that may not have reached or come into view of adults. After having met the Red Army in September 1939, the hopes placed on the Soviet government by the adult population vanished almost immediately. People, then children, explained the first disappointments with the brutality of the Red Army: accidental or deliberate executions of innocent people, repressions in autumn 1939. For Galician peasants and small-town residents the image of the Soviets in 1939–1941 is a radically changed world of their childhood with a fairy-tale palace and a local landowner with his family; depending on the social status of the family, the allotted land and the joy of harvesting their own field; inhuman deportations of Polish neighbors in the frosty winter of 1940. The primary “own” grief was the emotional culmination of life stories from the period of the first Soviet occupation: mostly in June 1941 they lost their loved ones due to the last, fourth, wave of deportations or executions in prisons during the retreat of the Soviets. In the memoirs of Galician villagers, unlike to the memoirs of the inhabitants of the cities, there are almost no mentions of the reaction of Poles and Jews to the arrival of the Red Army in September 1939.

Keywords: soviet authorities 1939–1941 years in Western Ukraine, biographical narratives, children’s memories, oral history, memory.

Стаття надійшла до редколегії 30.11.2021

Стаття прийнята до друку 15.12.2021